

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ
ПІСЛЯ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ****TOPICAL ISSUES OF THE STATES AND THE LAW OF UKRAINE
AFTER DECLARATION OF INDEPENDENCE****Маложон О.І.,***кандидат історичних наук, доцент,**доцент кафедри правознавства**Київського національного університету культури і мистецтв*

У статті розглянуто теоретико-правові аспекти державотворчих процесів та факторів, що визначають умови розбудови правової держави та громадянського суспільства. Акцентовано, що поточні перетворення в державно-правовій сфері, як і в інших сферах суспільного життя, потребують сучасного наукового забезпечення, розробки відповідних наукових орієнтирів, концепцій, юридичних понять та категорій. Проаналізовано розвиток та вдосконалення правової системи як складного багатоаспектного феномена. Систематизовано норми права, які є системоутворюючим фактором правової системи, її елементом, являють собою саме право та визначають його характеристику.

Ключові слова: державотворення, правова система, сучасне законодавство, суспільний розвиток, удосконалення.

В статье рассмотрены теоретико-правовые аспекты становления государственных процессов и факторов, определяющих условия развития правового государства и гражданского общества. Акцентируется, что текущие преобразования в государственно-правовой сфере, как и в других сферах общественной жизни, требуют современного научного обеспечения, разработки соответствующих научных ориентиров, концепций, юридических понятий и категорий. Проанализировано развитие и совершенствование правовой системы как сложного многоаспектного феномена. Систематизированы нормы права, которые являются системообразующим фактором правовой системы, ее элементом, представляют собой именно право и определяют его характеристику.

Ключевые слова: формирование государства, правовая система, современное законодательство, общественное развитие, совершенствование.

The article deals with the theoretical and legal aspects of state-building processes and factors determining the conditions for the development of the rule of law and civil society. It is emphasized that current transformations in the state-legal sphere, as well as in other spheres of public life, require modern scientific support, development of appropriate scientific guidelines, concepts, legal concepts and categories. The development and improvement of the legal system as a complex multidimensional phenomenon is analyzed. The rules of law, which are the system-forming factor of the legal system and its element, are systematized, represent the very right and determine its characteristic.

Key words: state creation, legal system, modern legislation, social development, improvement.

Постановка проблеми. Актуальність зазначеної проблематики викликана потребами сьогодення, адже поточні перетворення в державно-правовій сфері, як і в інших сферах суспільного життя, потребують сучасного наукового забезпечення, розробки відповідних наукових орієнтирів, концепцій, юридичних понять та категорій. Розвиток та вдосконалення правової системи як складного багатоаспектного феномена вимагає наукового комплексного дослідження правотворчих та державотворчих процесів та факторів, що визначають умови розбудови правової держави та громадянського суспільства.

Надаючи принципово важливого значення явищам правотворчості та державного будівництва, варто зазначити про те, що на правову систему покладається системоутворююче, регулююче завдання із забезпечення єдності, системності та ефективності законодавчої бази держави. Норми права є законотворчим фактором правової системи, її елементом, являють собою саме право та визначають його характеристику. Норма права та система державних інституцій, які формуються в результаті правотворчого та державотворчого процесів, є засобом вдосконалення та упорядкування правової системи.

Враховуючи вказану специфіку взаємозалежності, в сучасних умовах соціальної трансформації суспільства, держави і права значно актуалізується необхідність комплексного дослідження феномену правової системи та інститутів правоутворення та державотворення, що зумовлено перехідним характером розвитку державно-правових явищ, інтенсивністю правотворчого процесу в Україні та специфікою його впливу на формування законодавчої бази й удосконалення правової системи, а також загальними тенденціями глобалізації та уніфікації національного законодавства та державних інституцій.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз державотворчих процесів та факторів, що визначають умови розбудови правової держави та громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Вихід України на історичну авансцену як незалежної самостійної держави передбачав реформування чинних органів влади та створення нових, які мали відповідати принципам незалежної держави.

Початок конституційного процесу в Україні пов'язаний із прийняттям Декларації про державний суверенітет [2]. У цьому документі затверджувалися конституційні основи створення незалежної суверенної демократичної української держави, побудованої на принципах поділу влади на законодавчу, виконавчу й судову, гарантування демократичних прав і свобод, рівності усіх громадян перед законом.

Прийняття Конституції України підвело юридичну базу під державність українського народу, знаменувало собою завершення перехідного періоду становлення української держави [10].

У Конституції зазначено, що Україна є суверенною й незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою у формі республіки. Водночас вона характеризується як унітарна і світська держава. Суверенітет України поширюється на всю її територію, яка в межах наявного кордону є цілісною і недоторканою.

Демократичну суть держави конкретизує принцип народовладдя. Єдиним джерелом влади в Україні є народ. Виключно народові належить право визначати й змінювати конституційний лад, це право не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Державна влада в Україні здійснюється в межах, установлених Конституцією, і відповідно до законів України на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Суспільне життя в

Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної й ідеологічної багатоманітності. При цьому держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України.

Соціальний характер Української держави визначає принцип соціальної спрямованості економіки, її зобов'язання відповідати перед людиною за свою діяльність, проголошення головним державним обов'язком утвердження й забезпечення прав і свобод людини, гарантія екологічної безпеки. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Держава сприяє консолідації та розвитку української нації. Зокрема, закріплення української мови як державної в Україні означає, що саме українська мова є: 1) мовою актів органів державної влади й управління; 2) мовою діловодства й документації; 3) мовою судочинства, адміністративного провадження, нотаріального діловодства, прокурорського нагляду; 4) мовою міжнародних договорів і угод, освіти; 5) мовою офіційних засобів масової інформації та зв'язку; 6) мовою офіційних назв державних та громадських органів, господарських товариств.

Порівняно з попередніми конституціями України уперше встановлюються гарантії прав і свобод людини і громадянина. Конституція надає кожному право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Реалізація громадянами своїх прав певною мірою визначається їх інформованістю про процеси, що відбуваються у суспільстві. Право на об'єктивну, своєчасну інформацію є одним із найважливіших прав людини. В умовах становлення ідеологічного, політичного й економічного плюралізму, структур правової держави і громадянського суспільства, нової правової системи істотно зросла роль засобів масової інформації. Держава визначає інформаційну політику в нормативних актах, які регламентують правовий статус засобів масової інформації. В Україні були прийняті закони, які сприяли інформаційному суверенітету республіки, визначили форми міжнародного співробітництва нашої держави у сфері інформації. Законодавством визначені загальні юридичні основи отримання, використання, поширення і збереження інформації, закріплено право особи на інформацію в усіх сферах суспільного і державного життя України, визначено систему інформації, її джерела, статус учасників інформаційних зв'язків. У законах також регламентуються види інформації, порядок доступу до неї, забезпечення її охорони, захисту особи і суспільства від неправдивої інформації [5].

Інформаційні відносини в Україні будуються на таких принципах, як гарантованість права на інформацію, її відкритість, доступність і свобода обміну, об'єктивність, достовірність, законність отримання, використання, поширення і збереження інформації. До основних видів інформації належать статистична, масова, інформація про діяльність державних органів влади і органів місцевого самоврядування, правова інформація, інформація про особу, інформація довідково-енциклопедичного характеру; соціологічна інформація.

Право на інформацію охороняється законом. Відповідно, держава гарантує всім учасникам інформаційних відносин (громадянам України, юридичним особам, самій державі) рівні права і можливості доступу до інформації. Законодавством забороняється вилучення друкованих видань, експонатів, інформаційних банків, документів з архівних, бібліотечних, музейних фондів та знищення їх з ідеологічних або політичних міркувань. Інформація не може використовуватись для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі, посягання на права та свободи людини. Забороняється

розголошення відомостей, що становлять державну або іншу, передбачену законодавством, таємницю. Забезпеченню особистих прав громадян України слугує положення про те, що не підлягають розголошенню відомості щодо лікарської таємниці, грошових вкладів, прибутків від підприємницької діяльності, усиновлення, листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень, крім випадків, передбачених законом.

Конституція містить також і обов'язки громадян України. Проте їх значно менше, ніж це було у попередніх радянських конституціях, що свідчить про більший рівень її демократичності. До них належать такі обов'язки: захищати Вітчизну; не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані їм збитки; сплачувати податки і збори; неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей; обов'язок батькам утримувати дітей до їх повноліття і обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

Важливим кроком держави на шляху забезпечення прав людини стало формування законодавства про національні меншини [1]. Зокрема, від імені української держави гарантуються усім народам і національностям, що проживають на її території: 1) рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права; 2) право на збереження їх традиційного розселення і забезпечення існування національно-адміністративних одиниць, обов'язок держави створювати належні умови для розвитку всіх національних мов і культур; 3) право вільного користування рідними мовами в сфері суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, одержання і розповсюдження інформації; 4) право сповідувати свою релігію, використовувати свою національну символіку, відзначати свої національні свята, брати участь у традиційних обрядах своїх народів; 5) право створювати свої культурні центри, товариства, земляцтва, об'єднання. Представники народів та національних груп обираються на рівних правах до органів державної влади всіх рівнів, обіймають будь-які посади в органах управління, на підприємствах, в установах та організаціях.

Реформування законодавства розпочалося разом із розбудовою незалежної української держави. Проте цей процес спочатку не мав системного характеру, що призводило до певної неузгодженості правових норм. З прийняттям Конституції України з'явилися реальні перспективи вироблення гармонійно поєднаної збалансованої законодавчої системи. В українське право впроваджуються європейські та міжнародні норми й стандарти. Водночас цей процес має відповісти правовому менталітету українського народу, цінностям і самобутності його правової культури.

Основними напрямками правової реформи є повне узгодження чинного законодавства з Основним Законом, адаптація законодавства України до норм європейського і міжнародного права.

З проголошенням незалежності Україна за формою правління сформувалась як республіка змішаного типу.

Вищий законодавчий орган України – Верховна Рада – є повноважним за умови обрання не менше двох третин від його конституційного складу. Повноваження народних депутатів України починаються з моменту складення ними присяги. Конституція України 1996 р. закріпила за депутатами вільний (неімперативний) мандат, що робить неможливим їх відкликання виборцями. Однак у ній передбачено вичерпний перелік підстав дострокового припинення повноважень народного депутата України.

Вагомою структурною ланкою Верховної Ради є постійно діючі депутатські комітети. Вони стали головним функціональним органом, через який на шляху до пленарного засідання Верховної Ради проходили пропонувані проекти законів та постанов.

У структурі Верховної Ради також входять Рахункова палата України, створена для здійснення парламентського контролю за використанням коштів Державного бюджету, та

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, який від імені Верховної Ради здійснює парламентський контроль за дотриманням прав і свобод людини і громадянина.

Важливою законотворчою діяльністю Верховної Ради стало запровадження у структуру державної влади інституту Президента України, головна мета якого – забезпечення сильної виконавчої влади [11].

Наступним кроком у розбудові демократичної правової держави стало реформування державної фінансової системи: впорядкування системи податків, удосконалення законодавчої основи адміністративних правовідносин, реформування системи підготовки управлінських кадрів, аналіз діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування та ін.

В умовах становлення незалежної правової української держави та переходу до ринкових відносин зросли роль і значення цивільного права і законодавства. Суттєво змінилися норми, що регулювали право власності, підприємницьку, договірну, торговельну та іншу діяльність. Зокрема, був прийнятий Цивільний кодекс України. Загальна тенденція, відображена у кодексі, полягала у поступовому поверненні гуманістичних цінностей: цивільно-правового забезпечення суверенітету особи, встановленні гарантій її прав, зрівнянні правового статусу особи і держави, забезпеченні можливості вільно розпоряджатися своїми законними правами, мати їх гарантований захист.

Цивільний кодекс містить значну кількість норм, що регулюють відносини, які не входили до сфери регулювання радянського цивільного права, наприклад, участь держави у цивільних правовідносинах, право фізичних осіб на користування земельною ділянкою, та інші аспекти [13].

Деяко по-новому визначаються поняття та правовий статус сім'ї із прийняттям Сімейного кодексу України. У кодексі встановлюється порядок усиновлення, встановлення опіки та піклування, порядок укладення і розірвання шлюбів громадян України з іноземними громадянами та іноземців в Україні, здійснення сімейних прав і виконання сторонами сімейних обов'язків, захист сімейних прав та інтересів, умови і порядок укладання шлюбу, особисті немайнові права та обов'язки подружжя щодо сімейного утримання; умови і порядок укладення шлюбного договору, порядок припинення шлюбу, підстави виникнення прав та обов'язків батьків і дітей, їх особисті немайнові права, обов'язки щодо взаємного утримання.

Новим елементом кодексу було запровадження інституту патронату, тобто виховання дитини, позбавленої батьківського піклування, в сім'ї іншої особи за платню (отже, без усиновлення). Рівноправного статусу набуло й правове становище самотніх матерів, позашлюбних дітей [12].

Потреби ринкової економіки, існування різних форм власності зумовили необхідність реформування трудового законодавства.

Рівноправні умови розвитку трудових відносин спричинили потребу посилення законодавчого регулювання охорони праці, розв'язання проблем безробіття та соціального забезпечення. Зокрема, Верховна Рада прийняла низку законів із цих питань: «Про охорону праці» [7], «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на підприємстві і професійного захворювання, які потягнули втрату працездатності» [4] та ін.

Актуальні питання трудових відносин, соціального захисту працівників регулюють закони України «Про оплату праці» [6], «Про відпустки» [3], «Про порядок вирішення трудових спорів (конфліктів)» [8].

Протягом становлення незалежної держави відбувався бурхливий розвиток аграрного законодавства. Основним завданням, яке постало перед державою, було створення умов для раціонального використання й охорони земель, рівноправного розвитку всіх форм власності на землю і господарювання, збереження та відтворення родючості ґрунтів, поліпшення природного середовища, охорони прав на землю

громадян, підприємств, установ і організацій. Реформування аграрного законодавства відбувалося шляхом прийняття нових законів. Так, Закон України «Про селянське (фермерське) господарство» визначав організаційно-правові основи створення селянського (фермерського) господарства, передбачав створення спеціального земельного фонду шляхом вилучення частини земель колгоспів і радгоспів; Закон «Про форми власності на землю» врегулював існування поряд із державною колективною та приватною власністю на землю.

Завершальним етапом у врегулюванні земельних відносин стало прийняття Земельного кодексу України [9]. Кодекс проголошує землю основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Завданням земельного законодавства є регулювання земельних відносин із метою забезпечення права на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави, раціонального використання та охорони земель. Виходячи з цих основних положень, кодекс установлює принципи земельного законодавства. Серед них – забезпечення рівності права власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад і держави; невтручання держави в здійснення громадянами, юридичними особами і територіальними громадами своїх прав щодо володіння, користування і розпорядження землею, крім випадків, передбачених законом; пріоритет вимог екологічної безпеки тощо.

Визначено повноваження Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, органів виконавчої влади в галузі земельних відносин.

Подається правовий аналіз складу, категорій та цільового призначення земель України. Зокрема, розрізняються землі сільськогосподарського призначення, житлової та громадської забудови, природоохоронного призначення, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення, лісового, водного фонду, землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та ін. При цьому кодекс виходить із пріоритетності земель сільськогосподарського призначення: «Землі, придатні для потреб сільськогосподарства, мають надаватися, насамперед, для сільськогосподарського використання» [9].

Законодавчо встановлюються права на землю: власності, користування, сервітуту (на обмежене користування чужою земельною ділянкою). Визначаються правовий зміст добросусідства, порядок, умови та наслідки обмеження прав на землю.

Висновки. Розбудова України як демократичної та правової держави неможлива без подальшого реформування національної правової системи. Найважливішим чинником інтеграційних процесів, які відбуваються на терені континентальної Європи і які, своєю чергою, є характерними для України, виступає право. З моменту проголошення незалежності України відбулися кардинальні перетворення в національній правовій системі, зокрема, утвердження нових соціальних відносин, інституціонування кардинально нової системи публічної влади, формування системи національного законодавства на чолі з Конституцією України. Україна як суверенна держава визнана світовим та європейським співтовариством, продовжує розвиватися на конституційно визначених засадах як демократичної та правової держави. Водночас досвід останнього десятиліття державо та правотворення довів, що демократичні перетворення, які відбуваються в Україні, супроводжуються складними та суперечливими процесами. Перед науковою та політичною елітою, а також практиками поставлено низку теоретичних, законодавчих та практичних проблем, які потребують науково обґрунтованого вирішення та законодавчого врегулювання. Адже цілком очевидним є той факт, що ефективне функціонування правової системи неможливе без збалансованої системи законодавства, удосконалення якої відбувається під впливом інтеграційних процесів, які загалом спрямовують розвиток національної правової системи України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Декларація прав національностей України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1991. N 53.
2. Декларація про державний суверенітет України. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1990. N 31.
3. Про відпустки: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1997. № 2.
4. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. № 46-47.
5. Про інформацію: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. N 48.
6. Про оплату праці: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1995. № 17.
7. Про охорону праці: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 49.
8. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів): Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1998. № 34.
9. Земельний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2002.
10. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30.
11. Маложон О.І. Історія держави і права України: навч. посібник. К.: ТОВ «Видавничий будинок «Аванпост-Прим», 2014. 184 с.
12. 12 Сімейний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2002. № 21-22.
12. Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. №№ 40-44.

УДК 342.7

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ВЧЕННЯ ЩОДО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

THEORETICAL AND LEGAL DOCTRINES ARE LIMITED RIGHTS AND FREEDOMS OF MAN AND CITIZEN

Мерник А.М.,

*кандидат юридичних наук,**доцент кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6**Харківського національного університету внутрішніх справ,**головний спеціаліст відділу державної реєстрації**друкованих засобів масової інформації та**громадських формувань Управління державної реєстрації**Головного територіального управління юстиції у Харківській області*

У статті досліджено та проаналізовано питання теоретико-правового вчення щодо обмеження прав і свобод людини й громадянина. Розглянуто особливості та основні компоненти вищезазначеного поняття. Досліджено особливості врегулювання обмеження прав і свобод людини і громадянина в працях І. Канта, В. Гумбольдта, Дж.С. Мілля, Г. Еллінека. Проведено порівняльно-правовий аналіз врегулювання питання обмеження прав і свобод людини і громадянина у Декларації прав людини і громадянина 1789 та Декларації прав людини і громадянина 1793, зроблений висновок, що в цей період обґрунтована необхідність самообмеження держави на користь індивіда, висновок про необхідність свободи дій індивіда, поки вона не завдає шкоди іншим. Наголошено на тому, що єдиною метою, заради якої суспільство має право втручатися в свободу дій індивіда, є попередження нанесення шкоди іншій особі та самозахист.

Ключові слова: правове регулювання, обмеження прав, обмеження свобод, правова держава, обов'язок людини, обов'язок громадянина.

В статье исследованы и проанализированы вопросы теоретико-правового учения по ограничению прав и свобод человека и гражданина. Рассмотрены особенности и основные компоненты вышеупомянутого понятия. Исследованы особенности урегулирования ограничения прав и свобод человека и гражданина в трудах И. Канта, В. Гумбольдта, Дж.С. Милля, Г. Еллинека. Проведен сравнительно-правовой анализ урегулирования вопроса ограничения прав и свобод человека и гражданина в Декларации прав человека и гражданина 1789 года и Декларации прав человека и гражданина 1793 года, сделан вывод, что в этот период обоснована необходимость самоограничения государства в пользу индивида, вывод о необходимости свободы действий индивида, пока она не наносит вреда другим. Отмечено, что целью, ради которой общество имеет право вмешиваться в свободу действий индивида, является предупреждение нанесения вреда другому лицу и самозащита.

Ключевые слова: правовое регулирование, ограничение прав, ограничения свобод, правовое государство, обязанность человека, обязанность гражданина.

The article investigates and analyzes the issues of theoretical and legal doctrine concerning the restriction of human and civil rights and freedoms. Features and main components of the aforementioned concept are considered. The peculiarities of the regulation of restriction of rights and freedoms of man and citizen in the writings of I. Kant, V. Humboldt, J. C. Mill, G. Ellinek are investigated. The comparative legal analysis of the regulation of the issue of limiting the rights and freedoms of man and citizen in the Declaration of Human Rights and Citizen of 1789 and the Declaration of the Rights of Man and Citizen of 1793 has been made, concluding that during this period the necessity of self-restraint of the state in favor of the individual was grounded, the conclusion about the necessity of the individual's freedom of action while it does not harm others. It is emphasized that the only purpose for which society has the right to interfere with the freedom of action of the individual is to prevent harm to another person and self-defense.

Key words: legal regulation, restriction of rights, restriction of freedoms, rule of law, duty of a person, duty of a citizen.

Постановка проблеми. На всіх етапах розвитку світової цивілізації визначення принципів взаємовідносин держави і особи було однією з найважливіших проблем, пошуки оптимального рішення якої представляють високу ступінь складності дотепер. Історія становлення і розвитку державності невіддільна від пошуку оптимальних параме-

трів взаємовідносин влади і людини, тісно пов'язаного з розвитком ідей правової держави, несумісного зі свавіллям і насильством. В природньо-правовій концепції як основну складову частину виділяють невід'ємні права людини, які належать їй від народження і які має визнавати і охороняти держава.